

KAI KURIOS LIETUVIŲ KALBOS SĄLYGOS KONSTRUKCIJŲ YPATYBĖS

L. DROTVINAS

Siame straipsnyje nagrinėjami du dabartinės lietuvių kalbos sąlygos konstrukcijų¹ klausimai: šalutinio sąlygos sakinio virtimas įterptiniu sakiniumi ir sąlygos konstrukcijos komponentų eilės tvarka. Šie du klausimai turi į tą bendrą: šalutinių sąlygos sakinių virtimas įterptiniais sakiniais susijęs su komponentų eilės tvarka.

Šalutinis sąlygos sakinys gali būti panašus į įterptinį sakinį tais atvejais, kai prijungiamasis ryšys tarp pagrindinio ir šalutinio sąlygos sakinio pastebimai susilpnėja arba visai nutrūksta, o vietoj sąlygos (šalutiniame sakinyje) jaučiama kita, modalinė (tam tikros pastabos, kvietimo, sutikimo...) reikšmė.

Atkreiptinas dėmesys į tą aplinkybę, kad, nepraradami savo sintaksinės reikšmės, įterptiniais sakiniais gali eiti įvairūs, taigi, ir sąlygos šalutiniai sakiniai:

...Padėjęs į šveicoriaus Emilijono rankas apsiaustą, lietsargį (*jeigu* diena būdavo apsiniaukusi), skrybėlę..., tuojau pats eidavo atlikti kasdienišku reikalu... P. C. Už kiekvieną pranešimą apie mirtį (*jei* mirusio kūnas pakliūdavo jo žinion) Lapienis nesigailėdavo pranešėjui dešimtinės ir daugiau. R. M.

Kaip matome, šie įterptiniai sakiniai turi aiškią sąlygos reikšmę. Tuo tarpu apžvelgsime kai kuriuos kitus atvejus, kada šalutiniai sąlygos sakiniai, einą įterptiniais sakiniais, pasižymi tam tikru modalumu.

Šalutinių sąlygos sakinių virtimo įterptiniais sakiniais procesas lietuvių kalboje yra nelabai ryškus ir ne visai užbaigtas, bet kai kuriuos to proceso laipsnius galima nurodyti. Sakinys gali netekti dalies prijungia-

¹ Naujaisiuose tarybinių sintaksės tyrinėtojų darbuose pastebima tendencija pabrėžti atskirų sudėtinio prijungiamojo sakinio dalių (komponentų) struktūros ir semantikos vienybę, nes atskirai paimtas pagrindinis sakinys nėra lolygus paprastam savarankiškam sakiniai (intonacija, žodžių tvarka...); taip pat be pagrindinio paprastai nesutinkamas ir šalutinis sakinys. Vadinasi, tik sudarydami glaudų sintaksinį vienetą, pagrindinis ir šalutinis sakiniai gali būti tyrinėjimo objektas. Todėl čia vartojamas terminas „sąlygos konstrukcija“ reiškia pagrindinį ir šalutinį sąlygos sakinius, kartu paimtus.

mojo ryšio ir sąlygos reikšmės. Tokiu atveju šalutinis sąlygos sakiny s dažniau eina po pagrindinio arba yra įsiterpęs į jį ir turi bendrą papildomos pastabos reikšmę su modaliniais fakultatyvumo, netikrumo, abejonės atspalviais. Tokią papildomos pastabos reikšmę neretai turi ir vienarūšės sakinio dalys su sąlygos jungtuku. Pvz.:

Kaimynas mūsų mokytojas rašo mano vardu, kad tuoj ateitum, *jei* gali. *Z.* ...*Jeigu* galima, stiklą vandens. *P. V.* Nusidėjo Grainis, *jei* tai tiesa. *V. Kr.* Į kurią gi tave partiją priėmė, *jeigu* ne paslaptis? *P. V.* Alaus ir, *jeigu* yra, medaus mums paruošk valgomajame! *P. V.* Barbė Šnekutienė, nors ir piršlienė buvo, nors ir dažnai binglatai pasisvečiuodavo pas savo — *jeigu* laimingai — supirštąsias poras ir, palyginti, gana gerai ir nerūpestingai gyveno, galop gerokai pavargo. *I. S.*

Panaši pastabos reikšmė gali būti ir tais atvejais, kai šalutinio sąlygos sakinio tarinys išreikštas veiksmažodžių *žinoti*, *neklusti*, *(pa)tikėti*... formomis. Komponentų eilės tvarka gali būti įvairi.

...Susitariau susitikti su vieno aukšto valdininko sūnum — su Skirgaila, *jeigu* žinai. *A. Vc.* O šiandien, *jeigu* patikėsite, ji man taip ir leptelėjo... *P. V.* *Je*i neklystu, ji manęs prašė tada pusanro tūkstančio litų. *A. Vc.*

Tačiau ypač būdingas virtimas įterptiniais sakiniais sakiniam su jungtuku *jei(gu)*, kurių tariniais eina veiksmažodžio *norėti* esamojo laiko II asmens formos. Tokie sakiniai reiškia papildomą pastabą su modaliniais kvietimo, pageidavimo, sutikimo atspalviais. Pvz.:

Tarp kitko, man reikia eiti pro šalį — *jei* norit, eime — parodysiu. *A. Vc.* Juoktis visi pradės. Ne, eik jau tu vienas, *jei* nori. *A. Vc.* *Je*i norite, sėskim į autobusą ir privažiuosime ligi pat namų. *A. Vc.* Aš turiu vekselius, aš galiu suskaičiuoti — *jei* nori, ir tuojau. *I. S.*

(Plg. sąlygos konstrukciją su aiškia sąlyga ir prijungimo ryšiu: *Jeigu nori*, kad mes nueitume laiku, turi paskubėti... *A. Vc.*).

Sąlygos reikšmė ir ryšys su pagrindiniu sakiniu dar labiau susilpnėja tada, kai posakis *jei nori(te)* turi modalinę įteigimo, įtikinimo, pagrindimo reikšmę. Tada veiksmažodžio *norėti* leksinė prasmė blanksta, o posakis *jei nori(te)* paprastai yra konstrukcijos gale. Be to, priklausomai nuo konteksto posakis *jei nori(te)* gali paremti dvi skirtingas modalines reikšmes: anksesnės minties patvirtinimo, teigimo arba prieštaravimo, nuolaidos reikšmę. Pvz.:

a) Klausykite, Gražuli, mes juk esame seni pažįstami, kolegos, draugai, *jeigu* norite. *A. Vc.* *Tai* buvo nepaprastų sugebėjimų administratorius, talentingas viršininkas. Viršininkas praktikas, viršininkas romantikas, viršininkas filosofas, *jei* norite. *T. T.*

b) O palikimo nesitikėk. Gali ir devyniais liežuviais kalbėti, *jei* nori... *I. S.* Eik tu čia, sužinok, kas kaltas, rask jį, *jei* nori. *V. Kr.* Už galvą jo žadėjo markių daug, bet tu dabar, *jei* nori, jį sugaukl *T. T.*

Sąlygos reikšmė ir prijungimo ryšys beveik neįvykdomi posakyje *kad nori*, kuris vartojamas kaip modalinis sušukimas dialogų kalboje. Pvz.:

Ir būk žmogus padorus, *kad* nori... *P. V.* Pikčiurnienė apmaudinga nubėgo į katastro įstaigą. Taip, papūsk, *kad* nori: katastro įstaigos durys uždarytos. *I. S.*

Su posakiu *kad nori* sietinas frazeologizmas *še, kad nori, še (va) tau, kad nori*, kuris vartojamas šnekamojoje dialogų kalboje netikėto įvykio at-

veju ir turi sušukimo bei nusistebėjimo prasmę. Šis, palyginti, savarankiškas posakis beveik nebeturi sąlygos reikšmės ir savo prasme susietas su visu artimiausiu kontekstu. Pvz.:

Matai, koks pavojus. O juk Pikčiurnienė buvo maniusi, kad Vokietijoje viskas tvarkoje. *Se, kad nori...* I. S. Alio, panele, mums kliudo! *Se, kad nori...* A. Vc. *Se tau, kad nori.* Aš jos nemyliu? P. V. *Va, tau, kad nori!* Tai šitokie dedas čionai dalykėliai! B. S.

Pagaliau, kartais įterptiniais sakiniais eina beasmeniai sakiniai su jungtuku *jei(gu)*. Tokie posakiai, tapę lyg ir pastoviais žodžių junginiais, turi leksinę *kalbėti* prasmę ir publicistinės kalbos koloritą. Pvz.:

Na, jos ne poniutės būtų, jeigu trečiai, o trečioji — ketvirtai nepasakytų saldžių paslapčių apie savo vyrus, meilės sezonus, apie širdžių klimatus, *jeigu taip galima išsireikšti*. P. C. Visai be reikalo, Liucija, manęs taip neapkenti. Juk, *jeigu atvirai jau kalbėti* (=kalbėsime. — L. D.), ar ne per mane tavo tėvas ėmė taip kilti? P. V. O ko, ponai studentai, važiuojate tenai, *jeigu galima paklausti?* A. Vc. Veiksmas, *jei taip galima pavadinti*, vyksta Lietuvos kaime. *Iš laikr.*

Tuo būdu, lietuvių kalboje daugiau pastebimas tam tikras laipsniškas perėjimas, o šalutinių sąlygos sakinių, vartojamų įterptinių sakinių prasme, palyginti nedaug.

Sąlygos konstrukcijos komponentų eilės tvarka gali turėti tam tikrą ryšį ne tik su sintaksine ir modaline šalutinio sakinio reikšme (tai pastebėjome, nagrinėdami šalutinio sąlygos sakinio vartojimą įterptiniu sakiniu atveju), bet ir su visa konstrukcijos semantika bei struktūra, todėl šį klausimą reikėtų panagrinėti kiek geriau.

Apskritai, sąlygos konstrukcijos komponentų eilės tvarka yra laisva. Tai galima būtų paaiškinti kad ir tam tikru šalutinio sąlygos sakinio savarankiškumu. Pavyzdžiui, šalutinis sąlygos sakinytis dialoguose kartais gali eiti klausimu arba atsakymu:

Kudlikis (turėdamas stikliuką, juokdamas). Motyn! saugokis!

Kudlikienė. *Jei nepavodys tau arielka? Z.*

— Gal nori pieno? — paklausė (bobutė. — L. D.).

— *Jeį gra saldaus.* V. Kr.

Tačiau dažniausiai šalutinis sąlygos sakinytis eina prieš pagrindinį. Tai iš dalies galima paaiškinti istoriškai: kaip ir daugelio kitų kalbų, lietuvių kalbos sąlygos konstrukcijos išsivystė iš klausiamųjų (šalutinis sąlygos sakinytis atitinka klausimą, pagrindinis — atsakymą).

Vis dėlto, neretai sąlygos konstrukcijos komponentų eilės tvarka esti griežta. Tai gali priklausyti nuo sąlygos konstrukcijos potipio, tam tikros šalutinio sakinio struktūros semantikos, jo ryšio su pagrindiniu sakiniu ir t. t.

Pavyzdžiui, paprastai šalutinis sakinytis prieš pagrindinį esti santykinėse arba lyginamosiose sąlygos konstrukcijose:

Jeį kas šį klausimą dabar išspręstų, jis pasiryžęs tokiam gausiausiai atlyginti. R. M. O jeį *kuris* ir nežinojo, tai netrukus vis tiek būtų sužinojęs. V. M.-P. Jeį lenkų informacijomis jau niekas nebetiki arba priima jas labai atsargiai, tai vokiečių „štabais“ šiandien dar liki. A. V. VII t. Jeį šitame darbe mes reiškėmės idėjomis, jū, broliai, pagelbėjote doleriais. P. C.

Šalutinis sąlygos sakinys stovi pirmoje vietoje dar ir tais atvejais, kai jis yra pagrindinis kitam, šalutiniam paaiškinamajam (papildinio) sakiniui.

Jeigu jūs galėtumėt suprasti, kiek man atsiejo šitas žygis — eiti pas jus, prašyti, maldauti! *A. Vc. O kad* žinotumėt, ko žmonės apie tą jūsų aukštumą neprikalba. *P. Mš.*

Panaši komponentų eilės tvarka dažniausiai pastebima ir tada, kai šalutinis sakinytis trumpai pakartoja visą ankstyvesnę mintį.

Na, žinotum, *jeigu taip*, tai kas kita. *A. Vc. A?.. Nenori?.. — Kad taip*, tai gerai... *A. V.*

Rečiau šalutinis sakinytis eina po pagrindinio. Pagrindinio sakinio vieta konstrukcijos pradžioje gali būti paaiškinama jo loginiu akcentavimu, turinio svarbumu. Toks pagrindinio sakinio išskyrimas dažniausiai pastebimas konstrukcijose su bendra pageidavimo ar klausimo reikšme. Šalutinis sakinytis tokiais atvejais turi tarsi papildomos pastabos reikšmę. Pvz.:

Kokia aš būčiau laiminga, *jeigu* turėčiau tokį tėvą, kaip tamstą. *P. V.* O kam jis reikalingas, tas tavo geras vardas, *jeigu* esi plikas kaip tilvikas? *P. V.* Kur rasti tikrąją liesą? Pasakykite man, *jeigu* žinotel! .. *A. Vc.*

Kiek plačiau apsistosime ties šalutinio sakinio vietos priklausomybe nuo jo ryšio su pagrindiniu sakiniu. Kai šalutinis sakinytis aiškina visą pagrindinio sakinio turinį, jis gali eiti prieš arba po pagrindinio sakinio, bet niekada neįsiterpia į jo vidurį. Kai jis aiškina vieną kurią pagrindinio sakinio dalį, — gali įsiterpti į pagrindinį arba eiti po jo, bet niekada neina prieš pagrindinį sakinį.

Atskleisdamas viso pagrindinio sakinio turinį, šalutinis sakinytis eina prieš pagrindinį tais atvejais, kai šalutinis sakinytis esti susijęs su ankstyvesniu kontekstu (apie tai paprastai liudija tam tikri jungtukai ir dalelytės). Pvz.:

Ir jeigu jūs žinote, kas tokie mušė, galite pranešti polismenams. *P. C. Juk jeigu* jie turėtų pinigų, tai ar taip gyventų! *I. S.*

Kaip jau minėta, aiškindamas kurią nors pagrindinio sakinio dalį, šalutinis sakinytis gali įsiterpti į pagrindinį sakinį. Be to, kai aiškinamoji pagrindinio sakinio dalis yra išreikšta daiktavardžiu, tai, be sąlygos, jaučiama dar ir antrinė, pažyminio reikšmė.

Mielą *skaitytoją, jeigu* jis dar nepradėjo ūsų želdinti ir pilnas romantiškų nusiteikimų, kaip mano numylėtas poetas, šita žemiau klostoma istorija, gal būt, apvils... *P. C.* Kartais dėl nelaukto *siurprizo, jeigu* kuris ne taip paeidavo arba iškirsdavo kوزirių, kurj visi seniai buvo užmiršę ir laikė išėjusiu, — kildavo bendras juokas, nepasitenkinimas... *P. C.* Bušele, tu visą amžių žinojai, *jei* tai lietė pinigus, kur jų ieškoti. *I. S.*

Kai šalutinis sakinytis aiškina pagrindinio sakinio gale esančią dalį, jis, suprantama, eina po pagrindinio:

Apskrities ponai turėjo tris nuolatinės vietas, kur jie iš eilės arba pagal nuotaiką rinkdavosi: *klebonijoje, jeigu* klebonas nebūdavo užimtas svečių... Antroji vieta — pašto viršininko Dūdos namuose, su *išimtimis, jeigu* vaikai būdavo jau suguldyti. *P. C.*

Tačiau šitokių konstrukcijų su griežta komponentų eilės tvarka pasitaiko retai, nes, įsiterpdamas į pagrindinį sakinį, šalutinis dažniausiai aiškina ne tiksliai vieną kurią pagrindinio sakinio dalį, bet vienaip ar kitaip siejasi ir su visu pagrindinio sakinio turiniu. Pvz.:

Rytoj, *jeigu* pirkėjai neįneš pagal kontraktą dolerių, mes perkelsim vėl keletą namų į naujas vietas. P. C. Ilžė, *jei* nori dirbti, gali eiti daržovių ravėti, veršių girdyti arba į skalbyklą. I. S. Juk negražu, *jei* uošvienė marinama, nebūti namie. I. S.

Kaip matome, aiškindamas kurią nors pagrindinio sakinio dalį, šalutinis sakinytis gali įsiterpti į pagrindinį arba eiti po jo, tačiau, paprastai, stovi po aiškinamosios sakinio dalies. Kartais šalutinis sakinytis gali stovėti ir prieš aiškinamąją pagrindinio sakinio dalį. Tada jis yra panašus į įterptinį sakinį. Plg. bendratis formos — vienaarūšius papildinius, einančius po šalutinio sąlygos sakinio, aiškinančio ir pabrėžiančio šias bendratis:

Jis galės ir uostyti, ir kramtyti, o *jei* panorės — ir užsirūkyti. I. S. Jis buvo įskųtas, kad raginęs darbininkus reikalaut didesnio atlyginimo, o *jei* nebus pakeltas atlyginimas — *streiukuoti*. I. S. Jis parašė laiską savo įgaliotiniui, pavesdamas jam išaiškinti tose vietose biznio ir jo pasisekimo padėtį, o *jei* bus reikalas — *atidaryti* naują grabų krautuvę su gėlėmis, vainikais ir t. t. P. C.

Šalutinis sakinytis gali būti panašus į įterptinį dar ir tais atvejais, kai jis stovi tarp pagrindinio ir kito pirmojo laipsnio šalutinio arba kai šalutinis sąlygos sakinytis, įsiterpdamas į pagrindinį, papildo iki jo nusakytą pagrindinio sakinio mintį. Pvz.:

Ne, Trūdė niekada nebūly tikėjusi — *jei* kas svetimas būtų papasakojęs — kokia Snekutienė, kokios nešvarios jos mintys. I. S. Ji nori išgirsti jo žingsnius — *jei* tai įmanoma — pati pirmoji. I. S. O už visus sunkesnis, *jei* kas gal pažinti, kaip tai staldus, diendaržius reikia ištuštinti... D. P.

Išnagrinėtoji medžiaga rodo, kad šie sudėtinės prijungiamosios konstrukcijos klausimai pasižymi tam tikra semantine ir struktūrine specifika. Nuo komponentų eilės tvarkos, pavyzdžiui, gali priklausyti jų prijungimo laipsnis, šalutinių sąlygos sakinių sintaksinė ir modalinė reikšmė.

SANTRUMPOS

- P. C. — P. Cvirka. Frank Kruk.
 V. Kr. — V. Krėvė. Apsakymai ir padavimai.
 R. M. — R. Mizara. Ukanos.
 P. Mš. — P. Mašiotas. Ir aš mažas buvau.
 D. P. — D. Poška. Mužikas Zemaičių ir Lietuvos.
 V. M.-P. — V. Mykolaitis-Putinas. Altorių šešėly.
 I. S. — I. Simonaitytė. Pikčiurnienė.
 B. S. — B. Sruoga. Dievų miškas.
 T. T. — T. Tilvytis. Raštai (II, III t.).
 P. V. — P. Vaičiūnas. Dramos.
 A. Vc. — A. Venclova. Draugystė.
 A. V. — A. Vienuolis. Prieš dieną.
 Z. — Žemaitės Raštai (III t., 1927 m. leid.).
 Iš laikr. — iš laikraščių ir žurnalų.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСЛОВНЫХ КОНСТРУКЦИИ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Л. ДРОТВИНАС

Резюме

Рассмотренные в статье структурно-семантические особенности условных конструкций литовского языка, а именно: условные придаточные как вводные предложения и порядок следования частей условной конструкции частично связаны между собой и свойственны условным конструкциям в особенности.

Среди придаточных условных предложений намечается разностепенный переход условных придаточных предложений в вводные ввиду утраты связи с главным и условности. Процесс такого перехода наиболее очевиден в тех придаточных условных предложениях, сказуемое которых выражено 2-ым лицом настоящего времени глагола *norėti* «хотеть». Отмечается фразеологизм *še tau, kad nori* «вот тебе и на», почти лишенный условного значения, подчинительной связи и употребляемый в качестве модального восклицания по поводу чего-либо неожиданного. В качестве вводных предложений употребляются иногда некоторые безлично-инфинитивные предложения с условным союзом.

Порядок следования частей условной конструкции литовского языка в основном является свободным, хотя наиболее естественной и частой является препозитивность придаточного. Порядок следования частей может обуславливаться подтипом условной конструкции; так, например, препозитивным бывает придаточное в условно-относительных, условно-сопоставительных и некоторых других конструкциях. Кроме того, порядок частей зависит от связи придаточного с главным. Так, относясь ко всему содержанию главного предложения, придаточное может быть препозитивным или постпозитивным; поясняя же один из членов главного, придаточное условное предложение находится чаще в интерпозиции, реже — в постпозиции, что обусловлено тем обстоятельством, что придаточное следует обычно за определяемым членом главного предложения. Но и в таких случаях порядок следования частей может быть изменен; только при наличии лексически выраженных связей между придаточным и главным (напр., местоимений) порядок следования частей строго определен.

Переход условных придаточных предложений в вводные предложения намечается более ярко обычно лишь в постпозитивных или интерпозитивных придаточных.